

Tóth Miklós Bálint

NICOLÁS GÓMEZ DÁVILA: EGY REAKCIÓS KOLUMBIÁBÓL

Nehéz egy olyan filozófus életművét pár bekezdésben ismertetni, gondolkodásának vonásairól képet adni, akinek meggyőződése volt, hogy a világról szerezhető tudás szükségképpen töredékes. Pontosan azért, mert Nicolás Gómez Dávila felfogása munkásságában is visszatükröződik: a görög *scholiôn* mintájára túlnyomórészt aforizmákat, pontosabban széljegyzeteket írt egész életében. Ahogy ő fogalmazott: széljegyzeteket egy rejtett szöveghez.

Dávila 1913-ban született Kolumbiában, Bogotában. Családja jómódú volt, a helyi elit részét képezte, így lehetősége nyílt Párizsban tanulni. A harmincas években visszatért hazájába; Európában még egyszer, 1948-ban járt. Véleménye lesújtó volt az öreg kontinensről: „Bordély, tömlöc és cirkusz keveréke” – írta.¹

Élete hátralévő részét jobbára elvonultan, bogotái házában, annak kiterjedt könyvtárában töltötte. Különcnek tűnő életmódja csak gondolkodásával összhangban érthető meg: számára a modern világ fizikai és intellektuális értelemben egyaránt elviselhetetlen volt. A felvilágosodás jegyében telt elmúlt kétszáz évben az ész nevében meghirdetett programok, a haladás zászlója alatt menetelő ideológiák nem a szép, új világ irányába mutatnak, hanem az emberiség katasztrófáját készítik elő. Az ember és a társadalom átfogó és rendszerszerű tökéletesítését célul kitűző politikai eszmék nem az ideális berendezkedés alapjait teremtik meg, hanem lebontják és felszámolják azt a rendet, amely tökéletlenségében lehetőséget adott a méltó életre. „A baloldal igazi kudarca nem akkor válik nyilvánvalóvá, amikor megszegi, hanem amikor megvalósítja az ígéreteit.”²

A modernitás jelszava az értelem lett. A ráció kizárólagosságának hangsúlyozásával a progresszió megszünteti azt az évszázadok során felhalmozódott tudást, mely tisztában volt az igazi problémák teológiai jellegével. A fejlődés ígérete – azaz végleg lezárni a történelem sötét korszakát, szakítani az elmaradottal, az avítall – az ember legrosszabb tulajdonságát célozza meg: gyarlóságának ignorálását. „Miközben a modern gép napról napra bonyolultabb, a modern ember napról napra kezdetlegesebb.”³

A felvilágosult társadalom utópiája azonban az eredetileg megfogalmazottakkal szemben egy minden ízében megszerkesztett és steril valóságot hozott létre, ahol a rendszerben való bennmaradás feltétele a szabályok tudomásul vétele. A demokrácia időszakában ez a tömegnek, a közvéleménynek való megfelelés. Nem véletlen, hogy Dávila vissza-visszatér arra, hogy az életrajzok kedvelt fordulata, a „korának embere” megnevezés – ami a legtöbb ember szemében a létező legnagyobb dicséret – valójában annyit tesz,

¹ A modernitás remetéje. Nicolás Gómez Dávila: *Széljegyzetek a töredékek katedrálisához*, szerk. Hudy Árpád, Concord Media Jelen, Arad, 2013, 9.

² Nicolás Gómez DÁVILA: *További széljegyzetek egy rejtett szöveghez*, Qadmon, Budapest, 2014, 147.

³ *Uo.*, 45.

hogy szellemi és erkölcsi igényei összhangban vannak az aktuális többségével. „Akiről azt mondják, »korának embere«, arról csupán annyit állítanak, hogy az adott időszak legtöbb ostobájával azonos korú.”⁴

A sokaság Platónt idéző kritikája politikai síkon a népakarat bírálataként jelenik meg. A demokratikus hatalomgyakorlás Dávila szemében a tömegek megvezetését és kihasználását jelenti. Pontosan ezért ambivalensen viszonyult a parlamenthez: erényének tartja annak félfudális jellegét, a képviselő és képviselt között kialakuló kölcsönös, ám aszimmetrikus kapcsolatot. Ugyanakkor a benne zajló vitákra úgy tekintett, mint a népszeszélyes kegyéért való versengésre, amely szükségképpen magában hordozza a szellemi és erkölcsi leértékelődést. „Ahol a törvényalkotót nem tekintik mindenhatónak, ott még él a középkor öröksége.”⁵

A modern ember tehát az utópikus víziókkal szemben nem a tökéletesedés útján halad, hanem miközben lehántja létezése irracionálisnak bélyegzett rétegeit, valójában pusztító redukció áldozata lesz. A vallás fokozatos háttérbe szorítása, majd eltüntetése nem jelenthet megoldást az élet nagy kérdéseire, mert a legmélyebb problémák kikerülhetetlenül teológiaiak. Ez okozza, hogy az ateizmus felsőbbbségtudata egyszerre kicsinyes és nevetséges. „Jócskán akadnak, akik Isten ellenségének hiszik magukat, holott legfeljebb annyira futja tőlük, hogy a sekrestyés ellenlábasai legyenek.”⁶

A fentiek alapján az egyedüli járható utat abban látta, ha kívül tartja magát a felvilágosodás büvkörén. Ez igaz mindkét irányban: a progresszió magától értetődő elvetésén túl bírálta a konzervativizmust is, hiszen az utóbbi – igaz, tagadva azt – szintén a francia forradalomhoz képest határozza meg magát. Éppen ezért sajátos pozíciójának jellemzésére a *reakció*s jelzőt használta. „A reakció nem a lehetséges tanácsadója, hanem a szükségszerű gyóntatója.”⁷

Dávila kapcsán ritkán merül fel, de – ellentétben számos, a közösségeket közép-pontba állító konzervatívval – gondolkodásának alapja szigorúan az individuum, mert szerinte az egyén lehet a szabadság utolsó mentővára a modernitás korában. Innen ered elsősre meglepőnek tűnő rokonszenve a John Stuart Mill-i utilitarizmus iránt. „Ha az ember nem hisz Istenben, akkor az egyetlen tisztességes alternatíva a közönséges utilitarizmus marad. Minden más pusztá retorika.”⁸

Nicolás Gómez Dávila csak 1994-es halála előtt pár évvel vált széles körben ismertté. Elsősorban német nyelvterületen tett szert népszerűsége, de a lengyel és az olasz recepciója is arra enged következtetni: írásai a kontinentális Európa intellektuális hagyományának érzékeny pontjait találták el. Többek között Robert Spaemann, Martin Mosebach, Botho Strauß és Franco Volpi foglalkozott vele behatóan, azaz irodalmi, filozófiai és egyházi körök egyaránt felfedezték maguknak a kolumbiai szerzőt. Az angolszász világ viszonylagos közönye is fellazulóban van: egyre többen vélik úgy, hogy az amerikai bel-

⁴ *Uo.*, 26.

⁵ *Uo.*, 152.

⁶ *Uo.*, 17.

⁷ *Uo.*, 168.

⁸ *Uo.*, 176.

politika és különösen a Trump-jelenség egyes vonásai összefüggésbe hozhatók a reakciós gondolkodással.⁹

Az elmúlt években Magyarországon is élénk érdeklődés mutatkozott Dávila munkássága iránt: 2013 óta három olyan aforizmagyűjtemény jelent meg hazánkban, melyek tartalmazzák a kolumbiai filozófus írásait.¹⁰ Ugyanakkor gondot jelent, hogy ezek többsége nem a spanyol eredetit, hanem a német fordítást vette alapul.

Az aforizma műfaja bizonyos szempontból roppant veszélyes. Szinte tálcán kínálja a lehetőséget, hogy minimális szellemi energiabefektetéssel hozzájuthatunk a napi bölcsességadagunkhoz, ebben az esetben a „minden napra egy Dávila” formájában. Ez az attitűd azonban pontosan ellentétes a szerző eredeti szándékával; a töredék mint az elmélyült gondolkodás kifejeződése könnyen fogyasztható és jól hasznosítható tömegcikké silányul, ha felületesen közelítünk hozzá. Ez a fajta mitizáló hozzáállás ráadásul elfedi azokat az egyébként meglévő problematikus pontokat, melyek az összkép alapján a figyelmes olvasó számára kirajzolódnak. Egyet említek: a modern világtól való dacos elfordulás és a társadalomból való kivonulás egy ponton túl jól érzékelhetően inkább gátolta, semmint segítette volna Dávilát a lét átfogó kérdéseinek megértésében. Ezzel együtt színes és igen figyelemreméltó alakja a 20. század politikai filozófiájának.

Kevésbé ismert, hogy az életműve gerincét adó széljegyzetek mellett két esszét is írt. Az alábbiakban olvasható művében, *A hiteles reakció*sban összegzi felfogása legfőbb vonásait.

*Nicolás Gómez Dávila: A hiteles reakció**

A hiteles reakció létezése rendszerint megbotránkoztatja a haladót. Jelenléte valahogy zavarja. A reakció állásponttal szemben a haladó meglepetéssel és aggodalommal vegyes megvetést érez.

Hogy csillapítsa bizonytalanságát, a haladó ezt az álláspontot elavultnak és megbotránkoztatónak állítja be, amelyet az érdekek leplezéseként vagy az ostobaság tüneteként jelenít meg; de csak az újságíró, a politikus és a hülye nem jön titokban zavarba az állhatatosság láttán, amellyel százötven éve a Nyugat legnagyobb szellemei összegzik ellenvetéseiket a modern világgal szemben. A szívélyes lenézés valóban nem tűnik megfelelő válasznak egy attitűdre, amellyel rokonságba kerül egy Goethe egy Dosztojevszkijjel.

Viszont ha a reakció tézisei meglepik a haladót, maga a reakció hozzáállás zavarja össze. Az, hogy a reakció tiltakozik a progresszív társadalom ellen, ítélet felette és elmarasztalja, ám ennek ellenére belenyugszik a történelem aktuális monopolizálásába, számára különöznöknak tűnik.

⁹ Egy lehetséges olvasat Ross DOUTHAT: *The Reactionary Mind*, The New York Times 2016. április 23. (<http://www.nytimes.com/2016/04/24/opinion/sunday/the-reactionary-mind.html>).

¹⁰ A két, korábban már hivatkozott művön túl: Nicolás Gómez DÁVILA: *Az ízlés diadala*, magánkiadás, 2013.

* *El reaccionario auténtico*, Revista Universidad de Antioquia 240. szám (1995. április-június), 16–19, Tóth Miklós Bálint fordítása.

Egyrészt a radikális haladó nem érti, hogyan ítélné el a reakciós egy cselekedetet, amelyet elfogad, másrészt a liberális haladó nem érti, hogy fogadhat el valaki egy cselekedetet, amelyet elítél.

A radikális azt várja tőle: ne marasztalja el, ha elismeri, hogy a cselekedet szükségszerű. A liberális pedig azt: ne pusztán tartózkodjon, ha belátja, hogy a tett helyteleníthető. Az megadásra szólítja fel, ez cselekvésre. Mindketten bírálják a vereségben tanúsított hűségét.

A radikális haladó és a liberális haladó valójában különböző módon róják meg a reakciót, mert míg az egyik úgy tartja, hogy a szükségszerűség értelem, addig a másik állítása szerint az értelem szabadság. Az eltérő történelemkép szabja meg a bírálatot.

A szükségszerűség és az értelem a radikális haladó számára szinonimák: az értelem a szükségszerűség lényege, a szükségszerűség pedig a folyamat, melynek során az értelem megvalósul. A kettő együtt létezésük egyetlen árama.

A radikális haladó történelme nem egyszerűen a történések összege, hanem az értelem epifániája. Habár azt tanítja, hogy a konfliktus a történelem mozgatórugója, minden győzelem egy szükségszerű cselekvésből következik, és a cselekvések meg-megszakított sorozata az ösvény, melyet felvázolnak a megkerülhetetlen értelem lépései annak érdekében, hogy legyőzessen az emberi test.

A radikális haladó csupán azért ragaszkodik azon elképzeléshez, hogy a történelem figyelmeztet minket, mert a szükségszerűség kontúrja felfedi a kibontakozó ész vonásait. Magából a történelem menetéből származik az az ideál, amely a nimbuszát adja.

Miután meggyőződött a történelem racionalitásáról, a radikális haladó magának rendeli a sikerben való közreműködés feladatát. Számára az erkölcsi kötelesség gyökere azon lehetőségünkben rejlik, hogy a történelmet a megfelelő kimenetel felé hajtsuk. A radikális haladó behódol a küszöbön álló esemény előtt azért, hogy segítse eljövételét, mert mivel a történelem szellemében cselekszik, az egyéni értelem egybeesik a világ értelmével.

A radikális haladó számára a történelem elítélése nemcsak hiábavaló, hanem egyenesen ostoba vállalkozás. Hiábavaló, mert a történelem: szükségszerűség; ostoba, mert a történelem: értelem.

Ezzel szemben a liberális haladó a merő esetlegességben telepszik le. Számára a szabadság az ész lényege, a történelem meg a folyamat, ahol az ember megvalósítja a szabadságát.

A liberális haladó történelme nem egy szükségszerű folyamat, hanem az emberi szabadság emelkedése önmaga teljes birtoklása felé. Az ember saját történelmének kovácsa, rákényszerítve a szabad akarata hibáit a természetre.

Amikor a gyűlölet és a kapzsiság véres útvesztőkön keresztül rángatja át az embert, akkor a küzdelem a perverz szabadság és a helyes szabadság között folyik. A szükségszerűség csupán saját tétlenségünk ballasztja, a liberális haladó pedig úgy véli, a jó szándék bármikor megmenekítheti az embert az elnyomó szolgaságból.

A liberális haladó úgy tartja, a történelem az ész által megadottakkal összhangban áll, tekintettel arra, hogy a szabadság hozza létre. Mivel szintén a szabadság szüli az ügyeket,

melyeket a liberális haladó védelmez, ezért semmilyen tényező sem élvezhet előnyt a szabadság teremtette joggal szemben.

A forradalmi aktus összesűríti a liberális haladó morális kötelességét, mert a megvalósuló szabadság lényegi lépése: lerombolni mindazt, ami gátat jelent. A történelem egy tehetetlen anyag, melyet a szuverén akarat megmunkál.

Tehát a liberális haladó számára a történelembe beletörödni erkölcstelen és ostoba attitűd. Ostoba, mert a történelem szabadság; erkölcstelen, mert a szabadság a mi lényegünk.

Mindazonáltal a reakció az az ostoba, aki felvállalja a történelem elítélésének hiábavalóságát és az abba való belenyugvás erkölcstelenségét.

A radikális progresszió és a liberális progresszió részleges látomásokat gyárt. A történelem nem szükségszerűség, sem pedig szabadság, hanem a kettő rugalmas egyesülése.

A történelem valójában nem egy isteni szörnyszülött. Nem tűnik úgy, mintha az emberi porfelhő egy szent bestia leheletével emelkedne fel; nem az látszik, hogy a korok oly módon rendeződnének el, mint egy metafizikai állat embriógenesisének stádiumai; az események nem úgy illeszkednek, akár egy égi hal pikkelyei.

De ha a történelem nem egy absztrakt rendszer, amely könyörtelen törvények szerint fejlődik, akkor nem is az emberi örültség formázható tápláléka. Az ember hóbortos és önkényes akarata nem annak legfőbb irányítója. A tettek nem úgy formálódnak munkáldozó ujjak közt, mint egy ragadós, nyúlós sütemény.

A történelem valójában nem személytelen szükségszerűségből vagy emberi szeszélyből következik, hanem az akarat dialektikájából, melyben a szabad választás szükségszerű következményekben tárul fel.

A történelem nem úgy fejlődik, mint egy egyedülálló és autonóm dialektikus folyamat, amely kiterjeszti az élő dialektikára az élettelen természet dialektikáját, hanem a számtalan dialektikus folyamat pluralizmusaként, amelyek hús-vér valójuk változatosságában szabadok és kötöttek.

Ha a szabadság a történelem teremtő aktusa, ha minden szabad aktus új történelmet hoz létre, akkor a szabad, teremtő aktus rávetül a világra egy visszavonhatatlan folyamat során. A szabadság kiválasztja magából a történelmet, mint ahogy egy metafizikai pók a hálóját mértanát.

Valójában a szabadság önnön vállalt gesztusában elidegenedik, mert a szabad aktusnak koherens struktúrája, belső szervezete, magzaporodása van. Az aktus kibomlik, kitágul, szükségszerű következményekre terjed, összhangban a legbenső jellegével és a megérthető természetével. Minden aktus sajátos átalakításnak veti alá a világ egy szeletét.

A történelem következésképp dialektikus folyamatokban megkövült szabadságok kötege. Minél mélyebb rétegből tör föl a szabad aktus, annál változatosabbak az érintett cselekvési szintek, melyeket a hosszabb is ideig tartó folyamat határoz meg. A felszíni és periférikus aktus kimerül életrajzi epizódokban, miközben a központi és mélyreható aktus képes egy egész társadalom számára korszakot teremteni.

A történelem így tagolódik pillanatokra és korokra: szabad aktusokra és dialektikus folyamatokra. A pillanatok adják a múlandó lelkét, a korszakok a megfogható testét.

A korok úgy nyúlnak két pillanat között, mint a távolságok: van magpillanata és van pillanata, amikor lezárul az új élet kezdőaktusa. A szabadság zsanérjain forognak a bronzajtók.

A koroknak nincs visszavonhatatlan élettartamuk: a mélyebbről feltörő folyamatokkal való találkozás megszakíthatja, az akarat tehetetlensége meghosszabbíthatja őket. A váltás lehetséges, a passzivitás megszokott. A történelem olyan szükségszerűség, melyet a szabadság hoz létre és a véletlen rombol le.

A kollektív korok egy aktív közösség egyhangú döntésének eredményei vagy tehetetlen akaratok passzív szennyeződései; ám miközben tart a dialektikus folyamat, melyet elborítottak a szabadságjogok, a nonkonformista szabadsága hatástalan lázadásba fordul át. A társadalmi szabadság nem állandó lehetőség, hanem a dolgok konjunktúrájának hirtelen fellazulása.

A szabadság gyakorlása a történelem iránt érzékeny értelmet feltételez, mert a teljes társadalomtól elidegenedett szabadsággal az ember csak a szilánkosra törő szükség robaját figyelheti. Minden szándék meghíusul, ha nem illeszkedik egy élet alapvető mélyedéseibe.

A történelemmel szemben csak akkor merül fel a cselekvés etikai kötelessége, amikor a tudat jóváhagyja a célkitűzést, amely az adott pillanatban uralkodik, vagy amikor a körülmények a szabadságunknak kedvező együttállásban kulminálnak.

Az ember, akit egy előrelátható vég nélküli korba helyez a végzet, melynek jellege a létének legmélyebb idegeit sebzi, nem áldozhatja fel meggondolatlanul az undorát bátorságból, az értelmét pedig hiúságból. A látványos és üres gesztus kiérdemel egy nyilvános tapsot, ugyanígy azok megvetését, akik helytelenítik az elmélkedést. Az embernek a történelem árnyékos pontjain bele kell törődnie abba, hogy türelemmel szemlélje az emberi kevelységet.

Az ember így ítélheti el a szükségszerűséget anélkül, hogy ellentmondásba keveredne, még ha nem is képes cselekedni, csak akkor, ha a szükségszerűség összeomlik.

Ha a reakciós belátja elveinek meddőségét és tiltakozásának hasztalanságát, az nem azért van, mert megelégedi az emberi összszavardottság látványát. A reakciós nem azért tartózkodik a cselekvéstől, mert a veszély elriasztja, hanem mert úgy ítéli meg, hogy jelen pillanatban a társadalmi erők ömlenek az általa megvetett cél felé. A társadalmi erők megássák medrüket a sziklába az adott folyamat során, és semmi nem téríti el a folyamatot, amíg bele nem torkollik egy bizonytalan síkság tágasságába. A hajótöröttek gesztikulálása csak annyi eredménnyel jár, hogy testüket a víz egy másik, párhuzamosan fekvő partra sodorja.

De ha korunkban a reakciós cselekvésképtelen, természete arra kötelezi, hogy tanúskodjon undora mellett. A reakciós számára a szabadság a megbízatásnak való behódolás.

A reakciósnak valójában nem szükségszerűség vagy szeszély a történelem, sem pedig az immanens akarat dialektikája, hanem időszakos kaland ember és aközött, ami transzcendálja őt. Munkássága vázlatokból áll; a felkavarodott homokban: az ember teste és az angyal teste. A reakciós történelme egy, az ember szabadságából kihalított rongy, melyet a végzet fuvallata lenget.

A reakciós nem hallgathat, mert az ő szabadsága nem pusztán menedék, ahova az ember elszökik az idegőrlő zavarodottság elől és ahol menedéket keres, hogy felvállalhassa magát. A szabad aktusban a reakciós nem csupán önnön lényegét veszi birtokba.

A szabadság nem az ismert javak közti választás absztrakt lehetősége, hanem az a konkrét feltétel, amelyen belül nem adatik meg önnön lényegének birtoklása.

A szabadság nem az ismert javak közti választás absztrakt lehetősége, hanem az a konkrét feltétel, amelyen belül megadatik nekünk új javak birtoklása. A szabadság nem egy kérvény, amely elbíraltatik perlekedő ösztönök között, hanem olyan magaslat, ahonnan az ember új csillagok felemelkedését szemléli a csillagos ég alatti ragyogó porban.

A szabadság tiltások közé helyezi az embert, melyek nem fizikaiak és parancsjellegűek, és nem vitálisak. A szabad pillanat szétozlatja a nap hiú világosságát annak érdekében, hogy megjelenhessen a lélek horizontján a mozdulatlan univerzum, amely időleges fényeit bocsátja húsunk remegésére.

Ha a haladó a jövő felé, a konzervatív pedig a múlt felé görgeti magát, a reakciós nem a tegnapi történelmével vagy a holnapi történelmével méri vágyait. A reakciós nem éljenzi azt, amit a következő hajnalnak kell elhoznia, és nem csimpaszkodik az éjszaka utolsó árnyékaiba. Tartásában felemelkedik a csillogó térbe, ahol a lényegeket kérlelik őt halhatatlan jelenlétükkel.

A reakciós kibújik a történelem szolgálata alól, mert az emberi erdőrengetegben isteni léptek nyomait követi. A reakciósnak az emberek és az események halálos és szolgálai húsok, amit a hegyen túlról jövő fuvallatok lehelnek.

Reakciósnak lenni annyi, mint kiállni olyan ügyek mellett, melyek nem gurulnak le a történelem játéktáblájáról, ügyek mellett, melyeknél nem számít, hogy elbukunk-e.

Reakciósnak lenni annyi, mint tudni, hogy csak azt fedezzük fel, amiben hiszünk, hogy feltaláljuk; annyi, mint belátni, hogy képzeletünk nem alkot, hanem lecsupaszít lágy testeket.

Reakciósnak lenni nem annyi, mint felsorakozni meghatározott ügyek mögött, sem pedig korteskedni meghatározott célokért, hanem alávetni akaratunkat annak a szükségyszerűségnek, amely nem kötelez, feladni szabadságunkat annak az elvárásnak, amely nem kényszerít; ráatalálni azokra a bizonyosságokra, melyek álmunkban elvezetnek minket az évezredek medencék partjához.

A reakciós nem a letűnt múlt nosztalgikus álmodozója, hanem örök dombokon fekvő szent árnyak vadásza.